

JAN BRZOZOWSKI*,
RAFAŁ CEKIERA**

Determinanty wsparcia finansowego starych rodziców pozostałych w kraju na przykładzie imigrantów w RFN

Wstęp

Zwiększający się odsetek osób starszych w krajach członkowskich Unii Europejskiej i wzrost średniej długości życia niosą za sobą wiele implikacji i poważnych wyzwań. Jednym z kluczowych z całą pewnością jest kwestia zapewnienia należytej opieki osobom w podeszłym wieku. Zagadnienie to jest nad wyraz istotne w tych państwach, w których mamy do czynienia ze znaczącymi procesami emigracyjnymi. Wyjazdy za granicę przedstawicieli młodego pokolenia tworzą lukę demograficzną i mogą powodować znaczące deficyty w zakresie zapewnienia seniorom należytego wsparcia. Taka sytuacja szczególnie dobitnie jest widoczna w tych społeczeństwach, w których za oczywisty uznaje się system opieki oparty na zobowiązaniach rodzinnych.

Na tym tle szczególnie ciekawym przypadkiem jest Polska, w której mamy do czynienia ze splotem powyższych czynników – niekorzystnymi procesami demograficznymi, dużą skalą emigracji oraz opartym na rodzinie systemem opieki. Ponieważ znacząca część emigrujących po 2004 r. stanowili młodzi Polacy, zostawili oni w kraju swoich rodziców. W miarę upływu czasu tymczasowy i płynny charakter procesu migracyjnego zostaje zastąpiony bardziej typowymi migracjami osiedleńczymi. Znaczna część migrantów poakcesyjnych pozostaje w krajach docelowych, podczas gdy ich starzejący się rodzice zamieszkują nadal w Polsce. Pojawia się więc kluczowe pytanie badawcze: *w jakim stopniu emigranci czują się związani ze swoimi starymi rodzicami i na ile są skłonni udzielać im pomocy finansowej?*

---

* Dr Jan Brzozowski – Katedra Studiów Europejskich, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie; e-mail: jan.brzozowski@uek.krakow.pl

** Dr Rafał Cekiera – Instytut Socjologii, Uniwersytet Śląski w Katowicach; e-mail: rafal.cekiera@us.edu.pl

Zarysowana powyżej problematyka badawcza jest rozpatrywana tradycyjnie w dwóch nurtach studiów nad migracjami. Po pierwsze, analizowana jest w ekonomicznych badaniach nad transferami zarobków migrantów i ich wpływem na sytuację w kraju pochodzenia (Brzozowski, Szarucki 2010; Górny i in. 2013). W przypadku polskim oznaczało to zarówno badanie skłonności do transferowania imigrantów przebywających w Polsce (Brunarska i in. 2012; Kaczmarczyk 2013), jak i aktywności polskich migrantów poakcesyjnych w tym aspekcie (Krzesicki 2012; Chmielewska 2015) ze szczególnym uwzględnieniem motywu powrotu do kraju (Hołda i in. 2011; Brzozowski i in. 2017). Po drugie, kwestia wsparcia rodziców pojawia się w kontekście socjologiczno-psychologicznych badań nad solidarnością międzypokoleniową i relacjami między członkami rodziny będącymi na emigracji i tymi pozostałymi w kraju (Krzyżowski, Mucha 2012; Krzyżowski 2012; Krzyżowski 2013; Krzyżowski 2015; Winiecka 2016). Dotychczasowe wnioski płynące przede wszystkim z badań Łukasza Krzyżowskiego są dość optymistyczne: zobowiązania opiekuńcze wynikające z międzygeneracyjnego poczucia solidarności są modyfikowane, ale nie ulegają całkowitej erozji (Krzyżowski 2012). Pamiętać jednak należy o pewnych ograniczeniach wynikających z analiz Krzyżowskiego: ich wyniki w dużej mierze ograniczają się do dość specyficznego kraju docelowego, jakim jest Islandia. Tym samym w literaturze przedmiotu widać znaczącą lukę poznawczą w zakresie identyfikacji skłonności do wspierania starych rodziców przez emigrantów pozostających poza Polską, szczególnie w aspekcie porównań wzorców zachowań polskich migrantów poakcesyjnych z innymi grupami imigrantów.

Biorąc pod uwagę powyższe przesłanki, celem niniejszego badania jest określenie czynników, które wpływają na decyzję o udzielaniu pomocy finansowej przez emigrantów swoim starym rodzicom pozostałym w kraju pochodzenia. Wychodząc od polskiego przypadku, dokonamy porównania zakresu pomocy udzielanej rodzicom w różnych grupach narodowościowych czy religijnych. Spróbujemy także zidentyfikować najważniejsze czynniki wpływające na udzielane wsparcie – przede wszystkim w postaci transferów finansowych. Na podstawie danych z German Socio-Economic Panel porównujemy więc skłonność do finansowego wsparcia pozostałych w kraju pochodzenia rodziców między różnymi grupami narodowościowymi oraz religijnymi imigrantów przebywających w Niemczech.

Struktura niniejszego artykułu jest następująca: w pierwszym punkcie definiujemy starość, wiążąc problem niesamodzielności ze współczesnymi procesami migracyjnymi. W kolejnym punkcie charakteryzujemy polski system opieki nad ludźmi starymi i niesamodzielnymi. Następny punkt opisuje wpływ migracji na rodzinę, w kolejnym zaś punkcie przedstawiamy wyzwania płynące z międzygeneracyjnych zobowiązań rodzinnych dla rodzin emigrantów. Następnie koncentrujemy się na transferach finansowych – pokazując, że są one jedynie jedną z form opieki na odległość. Punkt szósty przedstawia zbiór danych wykorzystany do analizy oraz metody badawcze. W punkcie siódmym przedstawiamy wyniki analizy empirycznej. Artykuł kończy podsumowanie, zawierające wnioski końcowe, dyskusję nad ograniczeniami naszego badania, a także implikacje naszych rezultatów dla dalszych studiów w tym obszarze.

1. Starość w kontekście współczesnej mobilności

W rozmaity sposób określa się kategorię starości, przydając jej różnorodne wiekowe periodyzacje (60, 75, 80 lat). W definicjach kładzie się zwykle uwagę na fakt, iż jest to „okres wzrastającej niesamodzielności wynikającej z postępującego procesu degeneracji różnorodnych funkcji organizmu” (Szukalski 2007, s. 4). Doświadczenie przez ludzi starości nie było częstym zjawiskiem w przeszłości (Krzyżowski 2013, s. 18). Starość jest określana przez badaczy „społecznym fenomenem w czasach płynnej nowoczesności” (Rosochacka-Gmitrzak, Raław 2015, s. 24) – coraz bardziej powszechnym ze względu na wydłużanie się życia. Szacuje się, że w nadchodzących latach odsetek osób w podeszłym wieku będzie się nadal powiększał. Szczególnie znaczący wzrost przewidywany jest w kategorii *oldest old*, czyli osób powyżej 80. roku życia (Krzyżowski 2013), a więc wśród tych, którzy z pewnością w sposób szczególny będą wymagali opieki. Proces ten rodzi szereg wyzwań dla polskiej gospodarki, szczególnie w aspekcie finansów publicznych i zapewnienia stabilności przy równoczesnym stosowaniu zasady sprawiedliwości międzypokoleniowej (Miłaszewicz 2017). Wraz z rosnącą liczebnością seniorów rosnąć będą skokowo nie tylko koszty systemu świadczeń społecznych, ale też pojawi się zwiększony popyt na usługi zdrowotne, opiekuńcze, edukacyjne i kulturalne, których obowiązek realizacji w znaczącym stopniu spoczywa na przedstawicielach samorządu terytorialnego (Zrałek 2016). Z uwagi na to, że zarówno migracje zagraniczne, jak i wewnętrzne mają wysoce selektywny charakter, oznacza to również zróżnicowane wyzwania w skali poszczególnych regionów Polski, a w szczególności dla tych obszarów, z których wyjeżdżają ludzie będący w wieku produkcyjnym, pozostawiając na miejscu głównie seniorów.

Współczesne przejście demograficzne ma jeszcze jeden niezwykle istotny wymiar, bezpośrednio wpływający na znaczenie problematyki opieki nad osobami starszymi. Mamy do czynienia z transformacją struktury rodziny od wertykalnej w stronę horyzontalnej – innymi słowy, równocześnie żyje większa liczba generacji, lecz każda z nich ma mniejszą liczbę członków (Krzyżowski 2013). Określane mianem „zwycięstwa nad środowiskiem naturalnym” zjawisko łączy się jednak czasem z erozją więzi pomiędzy rodzicami a dziećmi (Szukalski 2007, s. 4). Wraz z upowszechnieniem się nowych wzorców zamieszkiwania rodziców i dzieci sprzyja to praktycznie nieznannej wcześniej fazie życia określanej mianem „pustego gniazda” (Szukalski 2008, s. 31). Co oczywiste, problem nie dotyczy wyłącznie rodzin transnarodowych – w nich wszakże uwidacznia się on w sposób szczególnie wyraźny.

Wpływ mobilności na możliwość zapewnienia opieki i wsparcia osobom starszym bywa czasem w Polsce rozpatrywany w charakterze paniki moralnej (Krzyżowski, Mucha 2014, s. 23). W kontekście niskiego poziomu dzietności i wysokiego poziomu migracji wydaje się to poniekąd zrozumiałe. Wśród migrantów poakcesyjnych w Polsce zdecydowanie nadreprezentowane są osoby młode – jak pokazuje np. prowadzone na dużą skalę badanie w woj. śląskim, aż 73% wyjeżdżających nie skończyło 40. roku życia (Szymańska i in. 2012). Są to więc przede wszystkim oso-

by, które stanowiły zazwyczaj potencjalny zasób wsparcia dla potrzebujących go w bliższej lub dalszej przyszłości rodziców czy innych krewnych. Z różnych badań konsekwencji migracji zagranicznych wyłaniają się niepokojące prognozy dotyczące wzrostu wskaźnika „obciążenia ludźmi starymi” w Polsce (np. Komitet Badań nad Migracjami PAN 2014, s. 20). Łączy się to również z zauważalnymi zmianami w przybieranych aktualnie strategiach pobytu na emigracji. W miejsce popularnych w pierwszym okresie po polskiej akcesji do Unii Europejskiej strategii „permanentnej tymczasowości” (Cekiera 2014) coraz bardziej na znaczeniu zyskują strategie osiedleńcze (Komitet Badań nad Migracjami PAN 2014, s. 15).

Kwestie wyjazdów młodego pokolenia za granicę i powstawania luki demograficznej są różnej wagi problemem w poszczególnych państwach, a zasadniczy wpływ na poziom ich doniosłości mają rodzaje funkcjonujących w nich systemów zapewnienia opieki i wsparcia na starość. Ich różnorodność prowadzi czasem do nieporozumień i rozminięcia się oczekiwań z oferowaną w danym państwie instytucjonalną pieczę lub jej brakiem (Czapka 2010). W literaturze zwraca się uwagę na współwystępowanie na obszarze Unii Europejskiej przynajmniej kilku równoległych modeli opieki. W uproszczeniu można przyjąć, że są one różnicowane nade wszystko poprzez stopień instytucjonalizacji opieki oraz zakres angażowania się w nią członków najbliższej rodziny (Krzyżowski 2013). Istotne są również inne czynniki społeczno-kulturowe, które nawet w obrębie jednego państwa mogą znacząco wpływać na oczekiwaną i realizowaną formę relacji pomiędzy emigrantami a ich starzejącymi się rodzicami (Lin i in. 2015). Dlatego w literaturze podkreśla się konieczność pogłębiania badań nad różnymi wymiarami opieki na odległość – z uwzględnieniem takich kontekstów jak narodowość czy płeć (Bledsoe i in. 2010).

2. Polski system opieki a migracja

Co wyróżnia polski system opieki nad potrzebującymi wsparcia seniorami? Przede wszystkim jego charakter oparty na więziach rodzinnych. Jak podkreśla Ł. Krzyżowski, „zakorzeniony i uznawany za oczywisty model rodzinny, odnoszący się do Polski, oznacza, że wsparcie rodziny ze strony instytucji publicznych w realizacji obowiązków międzygeneracyjnych jest znikome. W tym przypadku odpowiedzialność za opiekę nad osobą starszą ponosi najbliższa rodzina, a gwarantem bezpieczeństwa socjalnego osoby starszej jest prawo. Innymi słowy, dzieci mają prawny obowiązek wspierania rodziców na starość” (Krzyżowski 2013, s. 61). Norma ta jest niezwykle silnie społecznie umocowana. Przekonanie o pierwszeństwie rodziny w zapewnieniu opieki potrzebującym jej osobom starszym jest – jak pokazują różne analizy – niemalże powszechne (Surdej, Brzozowski 2012; Regionalny Ośrodek... 2014, s. 61).

Co intrygujące, w badaniach prowadzonych wśród rodziców osób przebywających za granicą przekonanie o aktualności takiej pomocy nie jest już tak mocne. W prowadzonym w 2015 r. badaniu rodziców emigrantów z województwa śląskiego z twierdzeniem, iż to dorosłe dzieci powinny się opiekować na starość rodzi-

cam, zgodziło się 62% ankietowanych, 9% odrzuciło taki pogląd, natomiast aż 29% badanych wybrało odpowiedź „trudno powiedzieć” (Cekiera 2016). Wynik ten może wynikać z obawy, iż wyjazd potomka za granicę utrudni wypełnienie uznawanego w Polsce za normę kontraktu międzygeneracyjnego, w którym dzieci są swego rodzaju „inwestycją” rodziców, mającą zapewnić „zwrot” w postaci pomocy w czasie starości (Szukalski 2010).

Emigracja z całą pewnością stanowi wyzwanie dla utrzymania ciągłości łańcucha międzygeneracyjnego wsparcia, a „odpływ młodych Polaków z kraju wzmacnia lęk seniorów przed byciem pozostawionym samym sobie” (Błachnio 2016, s. 443). Zwracają na ten fakt autorzy podsumowującego dekadę intensywnych migracji poakcesyjnych raportu Komitetu Badań nad Migracjami PAN, pisząc iż „migracje długookresowe, a zwłaszcza definitywne, osób młodych, zasadniczo zmieniają fundament tych gwarancji, modyfikując oczekiwania społeczne i ograniczając możliwości trwania rodzin w niezmiennym kształcie” (*Społeczne skutki poakcesyjnych...* 2014, s. 26). Mobilność, wraz z procesami demograficznymi, indywidualizacją i pluralizacją modeli życia rodzinnego, powoduje, że „ciężar odpowiedzialności za opiekę nad starszym pokoleniem, który poprzednio spoczywał głównie na rodzinie, obecnie coraz wyraźniej, szczególnie w krajach starzejących się populacji, zaczyna przesuwać się na władze i instytucje formalne” (Kawczyńska-Butrym, Czapka 2015, s. 73). Tymczasem w Polsce – jak podkreśla M. Styr, analizując prowadzone na próbie 2819 gospodarstw domowych badanie – w przypadku opieki nad „osobami w podeszłym wieku w obszarze opieki zewnętrznej nie ma alternatyw dla wsparcia krewnych i znajomych. Rozwój instytucji wspierających ludzi starych jest niewystarczający i nie stanowi realnego odciążenia dla rodzin odpowiedzialnych za swoich najstarszych członków” (Styr 2007, s. 340). Doniesienia badawcze sugerują, że już obecnie w niektórych regionach „długotrwała tradycja migracji zagranicznych głównie z obszarów wiejskich, sprawiła, że osoby starsze pozostają bez opieki ze strony rodziny” (Mój 2015, s. 183).

Dla polskiego kontraktu międzygeneracyjnego charakterystyczna jest jeszcze jedna kwestia – jak pokazały badania SHARE (*Survey on Health, Ageing and Retirement in Europe*), osoby po 50. roku życia w Polsce dużo częściej są wciąż darczyńcami (udzielają pomocy finansowej) niż beneficjentami transferów finansowych – dotyczy to przede wszystkim relacji pomiędzy rodzicami a dziećmi. Osoby te są także dawcami usług opiekuńczych, nie tylko ich biorcami. W porównaniu do pozostałych państw europejskich, w których prowadzono te badania, w Polsce mniejsze transfery pochodziły natomiast spoza gospodarstwa domowego, co potwierdza specyfikę polskiego modelu opieki (*Portret generacji 50+...*, 2014).

3. Emigracja jako kwestia rodzinna

Migracje – razem z całym pakietem współczesnych przemian społecznych i kulturowych – na nowo stawiają i czynią niezwykle znaczącym pytanie o poczucie odpo-

wiedzialności i zobowiązania dorosłych dzieci względem ich rodziców (Błachnio 2016). Zagadnienie to bardzo wyraźnie uwidacznia fakt, iż migracje poprzez swoje uwikłanie w rodzinne relacje mają wieloaspektowe konsekwencje, również dla bliskich pozostających w kraju (Baldassar 2007). Wyjazd za granicę to w pewien sposób zawsze sprawa całej rodziny, gdyż dotyka relacji z najbliższymi, stymuluje często ich przedefiniowanie i negocjowanie sposobu realizacji łączących się z rodziną społecznych ról (ojca, matki, dziecka, ...). Pośrednim potwierdzeniem tego napięcia pomiędzy rodziną a mobilnością zagraniczną mogą być deklaracje dotyczące przyczyn powrotu do kraju pochodzenia, wśród których wyjątkowo często podnoszone są kwestie rodzinne (np. Szymańska i in. 2012, s. 23–24). Wbrew twierdzeniom o wynikającym z przemian społeczno-kulturowych „wyzwoleniu jednostek spod wpływów rodziny” (Prorok 2015, s. 51), prowadzone na terenie Europy międzynarodowe badania gerontologiczne obalają tezę o zaniku międzypokoleniowych więzi rodzinnych: „Kontrakt międzypokoleniowy w obrębie rodziny zmienia się, by sprostać współczesnym realiom socjoekonomicznym, ale mimo to pozostaje najbardziej widocznym konstruktem strukturalnym, najbardziej sugestywnym doświadczeniem istoty więzi międzypokoleniowych w rodzinie współczesnej” (Woźniak 2012, s. 3). Potwierdzają to także inne badania, wedle których w przypadku niepowodzeń czy kłopotów w dalszym ciągu zdecydowana większość osób właśnie od członków rodziny oczekuje pomocy i wsparcia (Swadźba 2012).

Migracje redefiniują sposób wypełniania funkcji przez rodzinę. Coraz większa liczba transnarodowych rodzin powoduje wzrastające nimi zainteresowanie (Bargłowski i in. 2015). Jest to widoczne także w polskiej literaturze migracyjnej. Problematykę rodzin transnarodowych – czy używając pojęcia U. Becka i E. Beck-Gernsheima (2013) rodzin światowych – w ostatnim czasie rozpatrywano m.in. poprzez próbę odpowiedzi na pytanie o ich zdolność do efektywnego wypełniania na odległość przypisywanych rodzinie funkcji (zob. np. Urbańska 2015). W przeciwnym do podejmowanego w niniejszym artykule obszarze relacji międzygeneracyjnych, bo dotyczącym opieki rodziców nad dziećmi, S. Urbańska podważa paradygmat, w ramach którego odległość w relacji opiekuńczej uważana jest arbitralnie za dysfunkcję i utożsamiana z takimi pojęciami jak zerwanie czy absencja. Jak pisze, są to „rezerwuary interpretacji nieprzystosowane do konieczności przemieszczania się poszczególnych członków rodziny w mobilnych społeczeństwach” (Urbańska 2015, s. 44). W wypełnianiu rodzinnych obligacji na odległość w znaczącym stopniu pomagać mogą także nowe środki transportu i komunikacji internetowej (Urbańska 2015, s. 51). Problem ten jednak jest z całą pewnością złożony i wieloaspektowy – jedną z ważnych kwestii jest np. wyrażane często przez emigrantów poczucie winy związane z „nieobecnością tam”, w miejscu pobytu potrzebujących opieki bliskich i postrzeganiem odległości jako czynnika uniemożliwiającego wypełnienie rodzinnych powinności (Baldassar 2007, s. 282).

O ile wśród publikacji naukowych w ostatnim czasie kwestie funkcjonowania rodzin transnarodowych pojawiają się coraz częściej, wielu badaczy podkreśla ciągle niedostatek analiz zakresu opieki nad starszymi rodzinami na odległość oraz nad transferami dóbr materialnych i niematerialnych (zob. np. Baldassar 2007).

Niedobór ten powoduje, iż wsparcie na odległość w transnarodowych rodzinach pozostaje w jakiś sposób „niewidoczne” (Vellekoop Baldock 2000, s. 207). Problem ten podnoszony jest także w polskiej literaturze, gdzie zwraca się uwagę na deficyty w zakresie szczegółowych analiz nieformalnych sieci wsparcia (Styrc 2007). Co ciekawe, nawet jeżeli już prowadzone są badania nad tym, kto i komu udziela pomocy, nie analizuje się tego, co być może jest niezwykle trudne do identyfikacji, lecz ma zasadnicze znaczenie dla problematyki – kto spośród krewnych i dlaczego takiej pomocy nie udziela (Szukalski 2008).

4. Solidarność międzypokoleniowa i jej praktyczny wymiar

Odnosząc się do rodzinnych powinności w zakresie zapewnienia opieki, przywołujemy kategorię międzypokoleniowej solidarności. Oparta jest ona na więzi pomiędzy członkami różnych pokoleń, którą możemy rozumieć jako powszechne poczucie łączności biologicznej, kulturowej czy ekonomicznej, a która objawia się gotowością do „specyficznego odbioru informacji o tych osobach i do reagowania na nią” (Szukalski 2014, s. 8). W lapidarnej definicji P. Szukalskiego solidarność międzypokoleniowa to „to poczucie wzajemnej odpowiedzialności wobec osób przynależących do innych generacji”, które aktywizuje zawartą w więzi międzypokoleniowej gotowość do brania pod uwagę w podejmowanych działaniach interesów, potrzeb i opinii osób z innej generacji (Szukalski 2010, s. 87). Solidarność międzygeneracyjna to także „sieć systemów pomocy wzajemnej”, generujących „strukturę zobowiązań”. Nie zawsze jest ona kwestią samodzielnego wyboru, lecz bywa przypisana np. poprzez urodzenie i wejście w świat relacji rodzinnych oraz wynikających z nich obligacji (Woźniak 2012, s. 24).

Relacje rodzinne w sytuacji rodzin transnarodowych można analizować z wielu rozmaitych perspektyw – struktury, trwałości więzi rodzinnych, udzielanego w ramach rodziny wsparcia emocjonalnego czy w końcu transferów finansowych (Lin i in. 2015). Dla przedstawionych w niniejszym artykule wyników badań zasadnicze znaczenie ma praktyczny wymiar solidarności międzygeneracyjnej, kształtowany przez splot oczekiwań, łączących się z funkcjonującymi w danym społeczeństwie normami, które mają charakter egzogeny, mogą być wszakże negocjowane w ramach poszczególnych rodzin (Krajewski 2012). Ich wymierną konsekwencją może być udzielone wsparcie, czyli „działanie, zachowanie, którego celem i rezultatem jest zmniejszenie lub wyeliminowanie trudności doświadczanych przez jednostkę w codziennym funkcjonowaniu, których nie może rozwiązać we własnym zakresie, bez udziału zasobów będących w dyspozycji innych podmiotów: osób, grup, społecznych instytucji” (Grotowska-Leder 2008, s. 24).

Jednym z wymiarów międzypokoleniowego wsparcia w sytuacji migracji jest zapewnienie opieki na odległość. Jej pozainstytucjonalna forma definiowana jest jako próba zaspokojenia potrzeb starszych, często schorowanych krewnych, którzy zamieszkują w miejscu na tyle geograficznie oddalonym, że niemożliwy jest

codzienny kontakt twarzą w twarz z opiekunem (Bledsoe i in. 2010). Jedną z kategoryzacji opieki na odległość jest podział na jej formy synchroniczne (np. przesyłanie pieniędzy na opiekę, paczek czy lekarstw, płacenie rachunków czy udzielnie telefonicznych porad) oraz niesynchroniczne. Do tych drugich możemy zaliczyć swego rodzaju okresowe „nadrabianie zaległości” w opiece w trakcie wizyt w kraju pochodzenia. Może wyrażać się to poprzez gruntowne porządki domowe, doposażenie mieszkania w nowe sprzęty czy kupowanie produktów spożywczych z długimi terminami przydatności (Krzyżowski 2013).

Opieka nad osobami starszymi w rodzinie – a w rodzinie transnarodowej w sposób szczególny – zawiera w sobie nieusuwalne napięcie, wynikające z konieczności radzenia sobie z niejednokrotnie sprzecznymi interesami czy rozbieżnymi potrzebami zaangażowanych w nią osób (Krajewski 2012). Inny potencjalny obszar napięć to podejmowana w gronie rodziny decyzja o tym, „kto winien sprawować opiekę, kto może jej wymagać i o jakich czynnościach możemy mówić w kontekście opiekowania się” (Krzyżowski 2013). Kapitalne znaczenie dla sprawnego rozładowywania owych napięć oraz skuteczności przyjętej formy opieki mają wcześniejsze doświadczenia rodzinne czy siła więzi: „nieformalna opieka rodzinna jest «zakorzeniona» w historii stosunków międzypokoleniowych, które warunkują późniejsze relacje opiekuńcze oraz zakres i długość samej opieki” (Rosochacka-Gmitrzak i Raclaw 2015, s. 29). Jak podkreśla Ł. Krzyżowski, sama funkcjonująca w danym państwie kultura opieki nad osobami starszymi może nie być wystarczającym czynnikiem skłaniającym do pomocy starszym rodzicom przez migrantów. Istotne są także np. warunki życia imigranta w społeczeństwie przyjmującym, jego sytuacja rodzinna czy wcześniejsze doświadczenia związane z otrzymywaniem pomocy ze strony rodziców (Krzyżowski 2013).

Czynniki wpływające na gotowość niesienia pomocy starzejącym się rodzicom bywają czasem nieoczywiste. Wśród nich L. Baldassar wymienia np. poczucie sukcesu na emigracji, które skłania do częstszych odwiedzin kraju pochodzenia i stymuluje większą skłonność do dobrych relacji z najbliższymi (Baldassar, 2007). Autorka zwraca również uwagę na fakt, że poziom transnarodowej opieki zwykle wzrasta w ważnych momentach – do których zalicza m.in. doświadczane rytuały przejścia, trudne okresy związane z przechodzoną chorobą czy np. rozwodem. Sytuacje te miewają nieraz charakter nagły i niespodziewany, stąd w literaturze pojawiło się pojęcie „ryzyka bycia opiekunem seniora”, które zawiera w sobie konieczność reakcji na określoną trudną sytuację i podjęcie się opieki, często bez przygotowania do tej roli i bez możliwości przewidzenia długości okresu jej świadczenia (Rosochacka-Gmitrzak, Raclaw 2015).

5. Transfery finansowe – forma opieki na odległość

Opieka nad pozostałymi w kraju pochodzenia rodzicami może być ujmowana w trzech wymiarach. Pierwszy z nich to praktyki możliwe do realizacji w po-

dobnym stopniu przez osoby migrujące, co przez pozostałych w kraju bliskich. Zaliczyć możemy do niego np. wsparcie emocjonalne, pomoc w poszukiwaniu ważnych informacji czy doradzanie. Drugi wymiar to praktyki, które na emigracji muszą zostać poddane pewnym modyfikacjom – takie jak zapośredniczone przez sieć monitorowanie sytuacji życiowej (np. za pomocą Skype’a) czy dokonywanie zakupów przez Internet dla bliskich w kraju. Ostatni z wymiarów obejmuje praktyki specyficzne dla opieki na odległość – wśród nich przywożenie z zagranicy ułatwiających życie „nowinek” technologicznych, konsultacje medyczne za granicą i przesyłanie leków czy wreszcie interesującą nas w tym miejscu szczególnie, a rzadko spotykaną w stacjonarnej kulturze opieki, pomoc finansową (Krzyżowski 2013).

Transfery ekonomiczne między emigrantami a pozostałymi w kraju ich rodzicami są najbardziej oczywistą formą wsparcia. W literaturze wyróżnia się dwa zasadnicze rodzaje – transfery pieniędzy lub dóbr (Krzyżowski, Mucha 2014). W trakcie badań prowadzonych wśród polskich emigrantów w Islandii, dotyczących praktykowanej formy opieki na odległość, największy odsetek wskazań uzyskała właśnie pomoc finansowa (56%), dystansując nawet emocjonalne wsparcie (48%). Zdecydowanie mniejszy odsetek odpowiedzi uzyskały w badaniu takie formy jak pomoc z dokumentami (28%) czy praktyczna pomoc w prowadzeniu gospodarstwa domowego w trakcie wakacji (4%). Badani respondenci podkreślali, że wysyłane do kraju pieniądze mają uzupełnić otrzymywane przez rodziców świadczenia emerytalne (Ibidem, s. 26–28). Wyrażane przez badanych deklaracje znajdują swoje potwierdzenie w szerszych analizach przepływów finansowych z państw emigracji do Polski. Niezależnie od oceny ich wpływu na rozwój gospodarczy, skala transferów materialnych od emigrantów po wejściu Polski w struktury unijne była znacząca. Wedle szacunków NBP w latach 2004–2013 do Polski napłynęło w ten sposób 36,1 mld euro z terenów państw Unii Europejskiej, a w sumie 41,6 mld EUR od wszystkich emigrantów, co stanowiło ok. 35% całej kwoty, która w tym czasie wpłynęła do Polski z funduszy unijnych i miało równowartość od 1,7% (2007 r.) do 1,1% (2013 r.) PKB (Chmielewska 2015). Należy mieć świadomość, że powyższe wyliczenia są niepełne, gdyż nie obejmują transferów nieewidencjonowanych, które w przypadku niektórych państw mogą być nawet większe od oficjalnie notowanych (Brzozowski, Szarucki 2010, s. 65).

Co niezwykle ważne z punktu widzenia podejmowanej problematyki, według deklaracji badanych w 2012 r. emigrantów najczęściej beneficjentami tychże transferów byli rodzice lub teściowie. Widoczne jest tu jednak rozróżnienie ze względu na kraj zamieszkania – emigranci przebywający w Niemczech najczęściej (41%) przesyłali pieniądze dla męża/żony (partnera/partnerki), zaledwie 23% badanych jako beneficjentów wskazało rodziców lub teściów (Chmielewska 2015). Interesującym zjawiskiem z punktu widzenia opieki nad starymi rodzicami jest także wysyłanie pieniędzy przez emigrantów do rodzeństwa, które dzięki nim może podjąć się opieki (Krzyżowski i Mucha 2014). Praca za granicą może zwiększyć możliwości migranta w niesieniu rodzicom pomocy (zwłaszcza finansowej) w stosunku do niemigrującego rodzeństwa (Krzyżowski 2013), ale też sytuacja taka czasem

rodzi określone napięcia wewnątrzrodzinne i wymaga właściwego funkcjonalnego przyporządkowania osób w związanych z opieką obszarach.

Wysokość posiadanych zasobów finansowych przez emigranta istotnie wpływa na możliwość zapewnienia przez niego opieki nad rodzicami na odległość (Baldassar 2007). Podobnie jednak jak zróżnicowane są przyczyny migracji, często stanowiące splot rozmaitych czynników ekonomicznych, społecznych czy psychologicznych, tak samo pomoc finansowa rodzicom w kraju pochodzenia może być motywowana różnymi względami. Jak pokazują badania nad przebywającymi w Stanach Zjednoczonych imigrantami z Ghany, ze względu na brak odczuwanego wsparcia ze strony rodziców część z nich nie poczuwa się do obowiązku wspierania ich na starość. Czynią to jednak głównie ze względu na sankcję społeczną – obawę przed opinią publiczną w kraju pochodzenia. Rozstrzygającą przesłanką do wspierania rodziców bywa także sankcja religijna, czyli odwoływanie się do Bożych nakazów troski o starszych i opieki nad rodzicami. Dla wielu ważna jest także motywacja pragmatyczna, dotycząca następstwa pokoleń – wyrastająca z przekonania, że nie można samemu oczekiwać wsparcia na starość, jeśli obecnie się go starszym odmawia (Kodwo-Nyameazea i Nguyen, 2008).

W przypadku przesyłek finansowych możemy mieć do czynienia z ciekawym symbolicznym naddatkiem, wynikającym z nadawania im dodatkowych, ważnych dla obydwu stron, a często niewidocznych i nieoczywistych znaczeń. W sytuacji, kiedy rodzic w kraju pochodzenia nie ma problemów materialnych, motywacją do transferów finansowych bywa ich pozamaterialna wartość. Dla rodziców finansowe wsparcie może mieć wysoką wartość sentymentalną i być symbolicznym przejawem troski i opieki ze strony nieobecnych fizycznie blisko dzieci. Transfery te posiadają dla nich zatem nie tylko ilościowy, lecz i jakościowy charakter. Dla emigrantów z kolei (szczególnie kobiet) przesyłanie pieniędzy może być swego rodzaju uśmierzeniem dolegliwego dysonansu związanego z poczuciem niewypełniania normy związanej z opieką nad rodzicami w jej praktycznym, codziennym wymiarze (Krzyżowski 2013). W kontekście przesyłek pieniężnych warto zwrócić uwagę jeszcze na jeden aspekt: materialne implikacje transferów niematerialnych, takich jak poświęcany czas, uwaga i ich wpływ na rodzaj wykonywanej na emigracji pracy (zob. np. Woźniak 2012).

6. Zbiór danych i metody badawcze

W naszym badaniu wykorzystujemy dane zgromadzone w ramach German Socio-Economic Panel (GSOEP). Jest to cykliczne, panelowe i reprezentatywne badanie gospodarstw domowych w Niemczech rozpoczęte w 1984 r. Uwzględnia ono również imigranckie gospodarstwa domowe, przez co stanowi jedno z podstawowych źródeł dla ilościowych analiz ekonomicznej aktywności imigrantów, prowadzonych w ramach studiów migracyjnych. Zbiór danych GSOEP do niedawna był obarczony pewnym mankamentem, który praktycznie uniemożliwiał jego wykorzystanie do badań dotyczących polskich migrantów. Struktura etniczna

respondentów odzwierciedlała bowiem skład populacji imigrantów w RFN sprzed 1995 r.: w praktyce oznaczało to nadreprezentację gasterarbeiterów z Turcji i krajów byłej Jugosławii, jak również tzw. przesiedleńców¹, z drugiej zaś strony – niedoszacowanie imigrantów z Europy Środkowo-Wschodniej, a w szczególności migrantów postakcesyjnych. Jednak w 2013 r. zrealizowano kolejną rundę badań imigrantów w ramach GSOEP (Sample M), która została odpowiednio uzupełniona o nowe grupy imigrantów z naszego regionu, w tym z Polski (Brücker et al. 2014).

Zbiór danych GSOEP, zwłaszcza nowa runda badań z 2013 r. (Sample M), zawiera bardzo szczegółowe informacje dotyczące wykształcenia, aktywności ekonomicznej imigranta, ale także – co bardzo istotne z punktu widzenia naszych zainteresowań – dość dokładną informację na temat najbliższej rodziny imigrantów, w tym ich miejsca zamieszkania. Ponadto kwestionariusz GSOEP zawiera pytania o transfery finansowe dokonywane przez respondentów do kraju pochodzenia, umożliwiające precyzyjne ustalenie adresatów tych transferów. Dzięki temu możliwe jest zidentyfikowanie wszystkich imigrantów mających co najmniej jednego żyjącego rodzica zamieszkującego poza Niemcami, a także przeanalizowanie ich strategii wsparcia finansowego.

Pełna próba respondentów z 2013 r. zawiera 4964 respondentów. Z uwagi na charakter naszego badania wykluczaliśmy wszystkich imigrantów, których rodzice w momencie badania już nie żyli oraz te osoby, których rodzice (albo żyjący rodzic) zamieszkują w Niemczech. Tym samym rozpatrujemy wyłącznie imigrantów, którzy zamieszkują w RFN (wykluczwszy uprzednio marginalną liczbę krótkoterminowych imigrantów, a więc osób deklarujących pobyt kilkumiesięczny) oraz u których przynajmniej jeden z rodziców przebywa poza granicami Niemiec. W rezultacie nasz zbiór danych został ograniczony do 1297 przypadków, z których 191 osób (15% respondentów) zadeklarowało regularne wsparcie finansowe dla rodziców pozostałych w kraju. Wstępną charakterystykę zbioru danych przedstawia tabela 1. Na podstawie tych danych można wstępnie zidentyfikować zmienne, które mogą mieć znaczenie dla skłonności wspierania finansowego swoich rodziców: widać istotne statystycznie różnice w przypadku płci, stanu cywilnego, wysokości dochodu i kraju pochodzenia respondentów.

W naszym badaniu wykorzystujemy ilościową metodę badawczą, a w szczególności techniki ekonometryczne. W analizie czynników wpływających na skłonność do wspierania finansowego rodziców stosujemy zależną zmienną zero-jedynkową *parents_finhelp*, która przyjmuje wartość 1, gdy imigrant deklaruje regularne wsparcie finansowe rodzica lub rodziców pozostałych w kraju², a zero w pozostałych przypadkach. Z uwagi na fakt, iż zdecydowanie mniej niż połowa responden-

---

¹ Są to kategorie *Aussiedler* lub *Spätaussiedler* – czyli imigranci z dawnego ZSRR mający niemieckie pochodzenie etniczne, przy czym w drugim przypadku mowa o osobach, które osiedliły się w RFN w 1993 r. i później.

² Należy dodać, że wsparcie finansowe mogło w tym przypadku być udzielone bezpośrednio (podczas osobistego kontaktu imigranta z rodzicem lub rodzicami) lub pośrednio (przekazane za pomocą innych krewnych lub znajomych, albo przesłane poprzez instytucję finansową formalną (bank, firmy zajmujące się obsługą transferów) bądź nieformalną (np. system hawala, stosowany głównie przez migrantów z krajów MENA).

Tabela 1
Statystyki przeglądowe

Zmienna	Średnia wartość/udział			Porównanie średniej lub częstotliwości
	Wszyscy imigranci	Pomoc finansowa	Brak wsparcia	Pearson χ^2 lub t -test
Liczba obserwacji	1 297	191	1 106	
<i>Dane demograficzne</i>				
mężczyzna	0,4379337	0,5183246	0,4240506	5,8376**
żonaty/zamężna	0,7178	0,7749	0,708	3,74*
liczba dzieci	1,316114	1,209424	1,334539	1,4155
Wiek	35,93755	36,56021	35,83002	-1,1532
<i>Dochód</i>				
satysfakcja dochodowa (0–10)	6,274555	7,04712	6,140653	-4,7004***
miesięczny dochód (ln)	6,614578	6,832334	6,575899	-5,8005***
<i>Kraj pochodzenia</i>				
Turcja	0,1033	0,733	0,1085	2,3615
Jugosławia	0,047	0,0681	0,0434	1,9991
Rosja & Kazachstan	0,1157	0,1518	0,1094	2,6819
Polska	0,1426	0,1047	0,1492	2,6343
Rumunia	0,101	0,1832	0,0868	14,3313***
UE-15	0,1103	0,0628	0,1184	5,8345**

Oznaczenie (*) sygnalizuje statystycznie istotną różnicę między częstotliwością lub średnimi danej zmiennej, odpowiednio na poziomie $\alpha = 0,01$ (*), $\alpha = 0,05$ (**) oraz $\alpha = 0,001$ (***)

Źródło: opracowanie własne.

tów deklaruje takie wsparcie (zmienna zależna ma wartość 1 jedynie w ok. 15% przypadków), wykorzystanie zwykłego modelu logitowego i metody największej wiarygodności (*maximum likelihood estimation*) może prowadzić do obciążonych (a tym samym obarczonych znacznym błędem losowym) rezultatów i parametrów modelu. Sugerowanym rozwiązaniem w takiej sytuacji (Stanek, Hosnedlová 2012) jest wykorzystanie modelu firthlogitowego (*penalized likelihood method* lub *Firth metod*, por. Firth 1993). W naszym przypadku, korzystając z pakietu statystycznego STATA IC/13, pewnym mankamentem jest brak raportowanego współczynnika determinacji R^2 . W związku z tym statystyka ta jest obliczana przez nas ręcznie za pomocą metody Tjura (2009).

7. Wyniki analizy empirycznej

Korzystając z analizy firthlogitowej, estymowaliśmy równanie wsparcia finansowego rodziców, gdzie zmienną zależną była skłonność do finansowego wsparcia (zmienna binarna, przyjmująca wartość 1, gdy imigrant wspierał finansowo rodziców), a zmiennymi niezależnymi – cechy demograficzne oraz społeczne, ekonomiczne i kulturowe imigranta. Równanie to było estymowane dla czterech modeli. Wyniki analizy przedstawiono w tabeli 2.

Pierwszy, bazowy model (I) uwzględnia jedynie podstawowe cechy demograficzne imigranta, w tym wiek, stan cywilny, liczbę dzieci oraz liczbę rodzeństwa. Uwzględniono także liczbę wizyt migranta w kraju rodzinnym w ciągu ostatnich 24 miesięcy, by kontrolować ewentualne formy pomocy niesynchronicznej (nadrabianie zaległości w formie większych zakupów na miejscu, pomocy w remoncie lub sprzętaniu mieszkania itp.). Zgodnie z naszymi oczekiwaniami liczba dzieci była powiązana w sposób istotny statystycznie i negatywnie ze skłonnością do wspierania finansowego rodziców, wiek zaś imigranta oddziaływał w przeciwnym kierunku. Można to interpretować w ten sposób, że w miarę upływu czasu dokonuje się realokacja wsparcia z dorastających dzieci na starzejących się rodziców. Z kolei w przypadku wieku rodziców³ widoczny jest efekt progowy dla 70 lat, jednak wyłącznie w połączeniu z sytuacją, gdy imigrantem jest pierwotna córka (interakcja tych dwóch zmiennych). Co ciekawe, pierwotne córki-imigrantki mające co najmniej jednego 70-letniego rodzica w kraju pochodzenia wykazują statystycznie istotną wyższą skłonność do wsparcia finansowego, niezależnie od kraju pochodzenia (model III) i wyznawanej religii (model IV). Widać tu wyraźnie uniwersalny model zobowiązań wobec rodziców, w którym szczególnie istotną rolę odgrywa najstarsza z córek. Im wyższa satysfakcja imigranta z osiąganego dochodu, tym wyższa skłonność do wsparcia finansowego rodziców.

W modelu drugim sprawdziliśmy jedynie, na ile subiektywna ocena osiąganego dochodu (satysfakcja dochodowa) różni się od miary obiektywnej, jaką jest logarytm naturalny miesięcznego dochodu na jedną osobę w gospodarstwie domowym imigranta. Wyniki zasadniczo nie różnią się w porównaniu z modelem bazowym, z wyłączeniem stanu cywilnego i roli pierwszej córki, jednak w tym przypadku na niskim poziomie istotności statystycznej (0,1). Tym samym, ponieważ dla drugiej, obiektywnej miary dochodów dysponowaliśmy mniejszą liczbą obserwacji (1200 przypadków zamiast 1293), w kolejnych modelach wykorzystaliśmy zmienną „satysfakcja dochodowa”.

W modelu trzecim uwzględniliśmy najważniejsze kraje pochodzenia imigrantów: Turcję, kraje byłej Jugosławii, Rosję i Kazachstan (łącznie, z uwagi na spory odsetek Aussiedlerów), Polskę, Rumunię i kraje „starej piętnastki” Unii Europej-

³ Testowaliśmy również modele uwzględniające wiek rodziców, w tym w formie zmiennej ciągłej, jednak zmienna ta okazała się nieistotna statystycznie we wszystkich specyfikacjach.

Tabela 2
Skłonność do wspierania finansowego rodziców pozostających w kraju przez imigrantów (model firthingitowy, zmienna zależna: *parents_finhelp*)

Zmienne niezależne	Model I		Model II		Model III		Model IV	
	parametr	bl.st.	parametr	bl.st.	parametr	bl.st.	parametr	bl.st.
<i>Cechy demograficzne</i>								
mężczyzna	0,281	0,202	0,180	0,208	0,321	0,205	0,387*	0,207
żonaty/zamężna	0,291	0,217	0,622***	0,228	0,164	0,220	0,215	0,220
liczba dzieci	-0,162*	0,080	0,004	0,095	-0,144*	0,081	-0,142*	0,081
wiek	0,174**	0,084	0,170*	0,092	0,206**	0,085	0,159*	0,083
wiek ^ 2	-0,002*	0,001	-0,002*	0,001	-0,003**	0,001	-0,002*	0,001
liczba rodzeństwa	0,056	0,034	0,072**	0,035	0,076**	0,036	0,054	0,037
pierworodny syn	0,225	0,269	0,337	0,278	0,208	0,273	0,193	0,271
pierworodna córka	-0,377	0,275	-0,554*	0,293	-0,394	0,279	-0,375	0,279
min. 1 rodzic 70+ poza RFN	-0,246	0,235	-0,234	0,243	-0,174	0,239	-0,275	0,236
pierworodna córka * rodzic70+ poza RFN	1,057**	0,447	1,178**	0,471	1,129**	0,453	1,067**	0,450
pierworodny syn * rodzic70+ poza RFN	0,149	0,463	0,125	0,486	0,077	0,469	0,138	0,467
<i>Cechy ekonomiczne</i>								
ln_miesięczny dochód			0,965***	0,185				
satysfakcja dochodowa (0-10)	0,165***	0,036			0,170***	0,037	0,167***	0,037
liczba wizyt w kraju w ostatnich 24 miesiącach	-0,0001	0,014	-0,006	0,016	0,011	0,013	0,001	0,014

<i>Kraj pochodzenia</i>										
Turcja								-0,284	0,319	
Jugosławia								0,440	0,345	
Rosja i Kazachstan								0,509*	0,259	
Polska								-0,201	0,277	
Rumunia								0,723***	0,249	
UE-15								-0,827**	0,334	
<i>Cechy kulturowe (religia)</i>										
ważność religii w życiu codziennym										-0,138
częstotliwość modłów										0,174***
katolik										-0,061
protestant										-0,819*
prawosławny										0,467**
muzułmanin inny niż sunnita										0,472
sunnita										0,067
R^2						0,4538		0,4911		0,4483
_cons						-6,347***	1,548	-11,910***	2,014	-7,123***
Liczba obserwacji						1 293		1 200		1 293

Uwaga: poziom istotności statystycznej oznaczony odpowiednio: *** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$

Źródło: opracowanie własne.

skiej (UE-15)⁴. Kategorią odniesienia dla tych zmiennych binarnych były pozostałe kraje pochodzenia imigrantów. W przypadku imigrantów pochodzących z Rosji i Kazachstanu oraz z Rumunii widać istotną statystycznie i wyższą skłonność do wspierania finansowego rodziców niż w przypadku pozostałych imigrantów, natomiast negatywny wpływ jest widoczny w przypadku krajów Europy Zachodniej (UE-15). Ten wynik należy jednak potraktować z ostrożnością – w wysoko rozwiniętych krajach Unii Europejskiej poziom świadczeń emerytalnych jest znacznie wyższy niż w pozostałych krajach pochodzenia imigrantów, w dodatku w znacznej części tych krajów istnieją dobrze rozwinięte modele wsparcia instytucjonalnego dla osób niesamodzielnych (np. we Francji – zob. Surdej, Brzozowski 2012). Tak więc stosunkowa niechęć tych imigrantów do wsparcia finansowego rodziców może wynikać z relatywnie dobrej sytuacji starych rodziców w zakresie zaspokojenia ich potrzeb materialnych. Nie wyklucza to także innych, niematerialnych form wsparcia, których nie jesteśmy w stanie uwzględnić w naszym badaniu.

Co najistotniejsze dla czytelnika polskiego, nasi rodacy przebywający w Niemczech nie różnią się istotnie statystycznie od pozostałych grup imigrantów w zakresie skłonności do wsparcia finansowego swoich rodziców pozostałych w kraju⁵, mimo że niecałe 11% Polaków udzielało takiego wsparcia, co było wynikiem znacząco niższym niż średnia dla wszystkich imigrantów (blisko 15% – por. tab. 3). Warto jednak przyrzeć się dokładnie, jak wyglądają rodziny polskich imigrantów w RFN i jak różnią się od pozostałych imigrantów. Otóż Polacy są stosunkowo młodzi – średnia wieku (blisko 35 lat) jest o blisko rok niższa niż średnia dla wszystkich cudzoziemców ujętych w bazie GSOEP. Z jednej strony to oznacza, że mają oni mniej dzieci niż pozostali imigranci (co przekłada się na nieco mniejsze obciążenie opieką młodszego pokolenia i większymi zasobami czasu na opiekę nad rodzicami), z drugiej – że żyjący rodzice są jednak młodszy niż średnia dla imigrantów w RFN, przez co można domniemywać, iż – przynajmniej na razie – w mniejszym stopniu potrzebują wsparcia finansowego. Dotyczy to w szczególności ojców, których średni wiek w momencie badania (64 lata w 2013 r.) nie uprawniał jeszcze do otrzymywania emerytury. Warto jednak zwrócić uwagę na dwie istotne kwestie potencjalnie powiązane z opieką nad rodzicami i utrzymywaniem więzi rodzinnych. Po pierwsze, polscy imigranci częściej niż pozostali zamieszkują w tym samym gospodarstwie domowym z przynajmniej jednym rodzicem. Można więc oczekiwać, że w miarę starzenia się rodziców imigrantów ten proces może się pogłębiać. Niezwykle istotne znaczenie w analizie uzyskanych wyników ma również bliskość geograficzna Polski. Wizyty naszych rodaków w ojczyźnie są znacznie częstsze niż w przypadku wszystkich imigrantów w RFN. Niewielka relatywnie odległość i w konsekwencji większa częstotliwość bezpośrednich spotkań z rodzicami umożliwiającą inne formy wsparcia rodziców – takie jak chociażby

---

⁴ Łącznie te kategorie odpowiadają za 62% wszystkich imigrantów w naszej próbie. Testowaliśmy również inne modyfikacje modelu dla większej liczby krajów, jednak jakość estymowanego modelu była zawsze niższa od przedstawionego.

⁵ Niezależnie od negatywnego znaku przy parametrze, jest on nieistotny statystycznie.

Tabela 3
Polscy imigranci w RFN na tle pozostałych cudzoziemców

Zmienna	Polscy imigranci	Wszyscy imigranci
Imigranci wspomagający finansowo rodzica(ów) (%)	10,81	14,73
Wiek (średnia)	34,96	35,94
Liczba dzieci (średnia)	1,22	1,32
Wiek matki (jeśli żyje, średnia)	61,01	61,80
Wiek ojca (jeśli żyje, średnia)	64,03	64,61
Matka mieszka poza RFN (%)	13,51	15,34
Ojciec mieszka poza RFN (%)	5,41	4,39
Przynajmniej 1 rodzic żyje w gospodarstwie domowym imigranta (%)	7,03	6,25
Liczba wizyt w kraju pochodzenia w ciągu 24 miesięcy	4,24	2,45
Ln miesięcznego dochodu <i>per capita</i> (średnia)	6,54	6,61
Liczba rodzeństwa (średnia)	2,15	2,64

Źródło: opracowanie własne.

opłacanie na miejscu rachunków czy robienie zakupów na dłuższy okres, do czasu ponownych odwiedzin.

W ostatnim modelu dodaliśmy zmienne, które kontrolują zarówno wyznanie respondentów, jak i ich zaangażowanie religijne. Prawosławni imigranci wykazują wyższą niż średnia skłonność do wsparcia finansowego rodziców, podczas gdy protestanci cechują się niższą od reszty chęcią do wsparcia. Wynik ten poniekąd koresponduje z poprzednim modelem, ponieważ zdecydowana większość prawosławnych imigrantów pochodzi z Rumunii, Rosji i częściowo z Kazachstanu, co tylko po raz kolejny udowadnia kulturotwórczą rolę religii w zakresie kształtowania wzorców zachowania społecznego. Natomiast interesujące są wyniki w zakresie praktyki życia religijnego. Podczas gdy deklarowana przez respondentów ważność religii w życiu codziennym okazała się nieistotna statystycznie, częstotliwość modłów wydaje się dość ważnym predyktorem skłonności do wspierania finansowego rodziców – i to niezależnie od wyznawanej religii. Z perspektywy polskiej ponownie warto zwrócić uwagę na fakt, iż imigranci wyznający katolicyzm nie różnią się w istotny sposób od reszty imigrantów, jeśli chodzi o skłonność do wsparcia finansowego rodziców.

Podsumowanie

Nasza analiza skłonności imigrantów do wspierania finansowego swoich rodziców wykazała, że respondenci stoją przed alternatywą: wsparcie finansowe dla rodziców lub swoich dzieci. W miarę jak dzieci imigrantów uzyskują samodzielność, a rodzice pozostali w kraju się starzeją (i stają się mniej samodzielni), pojawia się coraz większa potrzeba przeniesienia ciężaru wsparcia z dzieci na rodziców imigrantów. Mechanizm ten jednak oddziałuje szczególnie silnie w przypadku kobiet będących najstarszymi z rodzeństwa oraz w momencie, gdy jedno z rodziców osiąga 70. rok życia. Ponadto występują wyraźne różnice między imigrantami z Rumunii, Rosji i Kazachstanu a tymi pochodzącymi z krajów UE-15. Podczas gdy pierwsza grupa wykazuje wyższą niż średnia skłonność do finansowego wsparcia rodziców, druga wykazuje stosunkową niechęć do takiej formy pomocy. Może to najprawdopodobniej wynikać z odmiennych wzorców opieki nad ludźmi starymi i niesamodzielnymi: w krajach UE-15 seniorzy są stosunkowo zamożni, w wielu zaś krajach jest dobrze rozwinięty model opieki instytucjonalnej. Ciekawe wnioski płyną również z analizy uwzględniającej zaangażowanie religijne – im wyższa częstotliwość praktyk modlitewnych, tym wyższa skłonność do wsparcia. Niezależnie od konkretnej konfesji, rodzina i więzi rodzinne zwykle odgrywają w religijnych systemach znaczącą rolę. Protestanci wykazują niższą skłonność do wsparcia rodziców niż reprezentanci pozostałych religii, prawosławni zaś – wyższą.

W kontekście polskim uzyskane wyniki nie dają powodów do niepokoju. Polscy imigranci w Niemczech nie wyróżniają się ani pozytywnie, ani negatywnie wśród innych cudzoziemców, jeśli chodzi o skłonność do wsparcia finansowego swoich rodziców pozostałych w kraju pochodzenia. Tu jednak uwidaczniają się pewne ograniczenia naszego badania, które wymagają dalszej dyskusji. W naszej analizie uwzględniliśmy jedynie dane przekrojowe, a więc stan rzeczywistości na 2013 r. Oznacza to, że po pierwsze nie wiemy, co się stanie w przyszłości, gdy rodzice naszych respondentów będą jeszcze starsi, a w konsekwencji ich zdecydowanie większa część wejdzie w okres, w którym samodzielność życiowa zostanie bardziej ograniczona. Po drugie w naszej próbie mogliśmy siłą rzeczy uwzględnić jedynie tych imigrantów, którzy pozostają w RFN. Z badań nad migracjami powrotnymi w Polsce wiemy jednak (Brzozowski 2012), że jednym z głównych motywów reemigracji wśród Polaków jest rodzina, w tym konieczność pomocy rodzicom. To właśnie rodzice i utrudnione przez odległość relacje z nimi bardzo często są przywoływane przez emigrantów, gdy szukają oni odpowiedzi na pytanie o egzystencjalne koszty przebywania na emigracji (Cekiera 2014).

Referowane w niniejszym artykule badania miały charakter eksploracyjny – odpowiedź na postawione we wstępie pytanie badawcze („w jakim stopniu emigranci czują się związani ze swoimi starymi rodzicami i na ile są skłonni udzielać im pomocy finansowej?”) nie jest i w obecnych warunkach nie może być definitywna. Potrzebne są więc dalsze, pogłębione badania w tym aspekcie. Z całą pewnością do ich prowadzenia przynagla nie tylko liczba polskich emigrantów, lecz także

wyraźne i budzące rozmaite dylematy zjawiska demograficzne. Relacje pomiędzy polskimi emigrantami a ich rodzicami i ich ekonomiczny wymiar mają dalekosiężne konsekwencje dla wielu obszarów życia społecznego i dlatego powinny być badane w sposób możliwie interdyscyplinarny i kompleksowy. Zbiór danych GSOEP w niedalekiej przyszłości (a więc gdy pojawią się dane z kolejnej rundy sondażu z 2015 r. i późniejsze) stworzy szansę bardziej dynamicznych analiz, uwzględniających ewolucję i transformację zachowań opiekuńczych imigrantów, nie tylko w zakresie wsparcia finansowego, lecz także m.in. możliwości ściągnięcia rodziców z Polski, by zamieszkali z imigrantem w jednym gospodarstwie domowym. Jednak takie badania ilościowe muszą być uzupełnione komponentem jakościowym, uwzględniającym mniej standardowe i trudne do uchwycenia na poziomie badań kwestionariuszowych formy opieki i zaangażowania emocjonalnego.

Tekst wpłynął: 11 listopada 2017 r.
(wersja poprawiona: 28 lutego 2018 r.)

Bibliografia

- Baldassar L., *Transnational Families and Aged Care: The Mobility of Care and the Migrancy of Ageing*, „Journal of Ethnic and Migration Studies” 2007, nr 33(2).
- Bargłowski K., Krzyżowski Ł., Świątek P., *Caregiving in Polish – German Transnational Social Space: Circulating Narratives and Intersecting Heterogeneities*, „Population, Space and Place” 2015, nr 21(3).
- Beck U., Beck-Gernsheim E., *Miłość na odległość. Modele życia w epoce globalnej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
- Bledsoe L.K., Moore S.E., Collins W.L., *Long Distance Caregiving: An Evaluative Review of the Literature*, „Ageing Int.” 2010, nr 35(4).
- Błachnio A., *Starość w rodzinie. Opieka nad seniorem wyzwaniem dla dorosłego dziecka czy państwa?*, „Wychowanie w Rodzinie” 2016, nr 1.
- Brücker H., Kroh M., Bartsch S., Goebel J., Kühne S., Liebau E., Trübswetter P., Tucci I., Schupp J., *The New IAB-SOEP Migration Sample: an Introduction into the Methodology and the Contents: DIW/SOEP: SOEP Survey Papers, No. 216*, 2014.
- Brunarska Z., Grotte M., Lesińska M., *Migracje obywateli Ukrainy do Polski w kontekście rozwoju społeczno-gospodarczego: stan obecny, polityka, transfery pieniężne*, CMR Working Paper 60(118), 2012.
- Brzozowski J., *Analiza wpływu powrotów z emigracji na rozwój województwa śląskiego*, w: *Zaraz wracam... albo i nie. Skala powrotów, motywacje i strategie życiowe reemigrantów z województwa śląskiego*, red. J. Szymańska, C. Ułasiński, D. Bieńkowska, Centrum Doradztwa Strategicznego, Kraków 2012.
- Brzozowski J., Szarucki M., *Ekonomiczne skutki transferowania zarobków przez emigrantów*, „Gospodarka Narodowa” 2010, nr 3.
- Brzozowski J., Gruszka M., Majka M., Szymańska J., Ułasiński C., *International Return Migration and Remittances: the Regional Perspective*, „Ekonomista” 2017, nr 1.
- Cekiera R., *O pułapkach emigracyjnej lekkości. Doświadczenie tymczasowości w narracjach młodych polskich emigrantów poakcesyjnych*, NOMOS, Kraków 2014.

- Cekiera R., *Relacje międzygeneracyjne na odległość w perspektywie rodziców emigrantów z województwa śląskiego*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2016, nr 3(161).
- Chmielewska I., *Transfery z tytułu pracy Polaków za granicą w świetle badań Narodowego Banku Polskiego*, „Materiały i Studia” 2015, nr 314, Narodowy Bank Polski, Warszawa 2015.
- Czapka E., *Ludzie starzy w migracjach*, w: *Jakość życia seniorów w XXI wieku z perspektywy polityki społecznej*, red. D. Kałuża, P. Szukalski, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2010.
- Firth D., *Bias Reduction of Maximum Likelihood Estimates*, „Biometrika” 1993, nr 80(1).
- Górny A., Kaczmarczyk P., Napierała J., Toruńczyk-Ruiz S., *Metody badania aktywności ekonomicznej imigrantów w Polsce. Szanse i ograniczenia*, Materiały Instytutu Ekonomicznego NBP, Warszawa 2013.
- Grotowska-Leder J., *Wsparcie społeczne w perspektywie teorii socjologicznych – kontekst więzi społecznej, sieci społecznych, sieci wymiany społecznej*, w: *Sieci wsparcia społecznego jako przejaw integracji i dezintegracji społecznej*, red. J. Grotowska-Leder, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2008.
- Hołda M., Sączuk K., Strzelecki P., Wyszynski R., *Settlers and Guests – Determinants of the Plans of Return Migration from UK and Ireland to Poland in the Period 2007–2009*, National Bank of Poland Working Paper 2011, nr 84/2011.
- Kaczmarczyk P., *Money for Nothing? Ukrainian Immigrants in Poland and Their Remitting Behaviors*, IZA Discussion Paper No. 7666, 2013.
- Kawczyńska-Butrym Z., Czapka E.A., *Rodzina czy instytucjonalna przestrzeń opieki nad populacją seniorów – kontekst procesów migracyjnych*, „Annales I – Philosophy and Sociology” 2015, nr 2.
- Komitet Badań nad Migracjami PAN, *Společne skutki poakcesyjnych migracji ludności*, Komitet Badań nad Migracjami Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2014.
- Kodwo-Nyameazea Y., Nguyen P.V., *Immigrants and Long-distance Elder Care: An Exploratory Study*, „Ageing Int.” 2008, nr 32(4).
- Krajewski M., *Generacje rzeczy*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2012, nr 3.
- Krzesicki O., *Determinanty transferów pieniężnych od migrantów ze szczególnym uwzględnieniem czasu trwania migracji na przykładzie migracji Polaków do Wielkiej Brytanii i Irlandii po 2004 r.*, „Studia Migracyjne-Przegląd Polonijny” 2012, nr 38(3(145)).
- Krzyżowski Ł., Mucha J., *Transnational Caregiving in Turbulent Times: Polish Migrants in Iceland and Their Elderly Parents in Poland*, „International Sociology” 2014, nr 29(1).
- Krzyżowski Ł., *Polscy migranci i ich starzejący się rodzice. Transnarodowy system opieki międzygeneracyjnej*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2013.
- Krzyżowski Ł., *Social Remittances and Modifications of Polish Intergenerational Care Cultures. Polish Migrants in Austria and Iceland and their Elderly Parents*, „Studia Socjologiczne” 2015, nr 2(217).
- Krzyżowski Ł., *Zobowiązania rodzinne i dynamika wykluczenia w transnarodowej przestrzeni społecznej. Polacy w Islandii i ich starzy rodzice w Polsce*, „Studia Migracyjne-Przegląd Polonijny” 2012, nr 1(38).
- Krzyżowski Ł., Mucha J., *Opieka społeczna w migranckich sieciach rodzinnych: polscy migranci w Islandii i ich starzy rodzice w Polsce*, „Kultura i Społeczeństwo” 2012, nr 1(56).
- Lin X., Bryant Ch., Boldero J., Dow B., *Older Chinese Immigrants’ Relationships With Their Children: A Literature Review From a Solidarity–Conflict Perspective*, „Gerontologist” 2015, nr 55(6).
- Miłaszewicz D., *Niestabilność fiskalna a wyzwania demograficzne w Polsce*, „Studia Oeconomica Posnaniensia” 2017, nr 5(11).

- Moj M., *Migracje zagraniczne i ich konsekwencje dla rodzin na przykładzie województwa opolskiego*, „Pogranicze. Polish Borderlands Studies” 2015, nr 2.
- Portret generacji 50+ w Polsce i w Europie: wyniki badania zdrowia, starzenia się i przechodzenia na emeryturę w Europie (SHARE), red. A. Chłoiń-Domińczak, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014.
- Prorok L., *Rodzina jako sfera racjonalnych działań (wyborów) Polaków*, w: *Przemiany społeczne we współczesnej Polsce i ich konsekwencje. Perspektywa socjologiczna*, red. J. Grotowska-Leeder, E. Rokicka, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015.
- Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, *Aktywność opiekuńcza mieszkańców województwa śląskiego*, Katowice 2014, http://ropskatowice.pl/dopobrania/AO_2013.pdf (pobrano 10.09.2015).
- Rosochacka-Gmitrzak M., Raclaw M., *Opieka nad zależnymi osobami starszymi w rodzinie: ryzyko i ambiwalencja*, „Studia Socjologiczne” 2015, nr 2(217).
- Stanek M., Hosnedlová R., *Exploring Transnational Practices of Ukrainian Migrants in Spain*, „Economics & Sociology” 2012, nr 5(1).
- Styc M., *Transfery finansowe i opieki w nieformalnych sieciach wsparcia*, w: *Aktywność zawodowa i edukacyjna a obowiązki rodzinne w Polsce w świetle badań empirycznych*, red. I. Kotowska, U. Sztanderska, I. Wóycicka, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2007.
- Surdej A., Brzozowski J., *Rozwój systemu usług opiekuńczych dla osób niesamodzielnych we Francji: implikacje dla Polski*, „Polityka Społeczna” 2012, nr 1.
- Swadźba U., *Wartości – pracy, rodziny, religii – ciągłość i zmiana*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2012.
- Relacje międzypokoleniowe we współczesnych polskich rodzinach*, red. P. Szukalski, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Długookresowe przemiany umieralności a dostępność krewnych w okresie dzieciństwa i późnej starości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2007.
- Szukalski P., *Rodzinne sieci wsparcia seniorów w starzejących się społeczeństwach – kilka refleksji*, w: red. J. Grotowska-Leder, *Sieci wsparcia społecznego jako przejaw integracji i dezintegracji społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2008.
- Szukalski P., *Solidarność międzypokoleniowa – kilka refleksji nad znaczeniem terminu*, w: *Jakość życia seniorów w XXI wieku z perspektywy polityki społecznej*, red. D. Kałuża, P. Szukalski, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź 2010.
- Zaraz wracam... albo i nie: skala powrotów, motywacje i strategie życiowe reemigrantów z województwa śląskiego*, red. J. Szymańska, C. Ułasiński, D. Bienkowska, Centrum Doradztwa Strategicznego, Kraków 2012.
- Tjur T., *Coefficients of Determination in Logistic Regression Models – A New Proposal: the Coefficient of Discrimination*, „The American Statistician” 2009, nr 63(4).
- Urbańska S., *Matka Polka na odległość. Z doświadczeń migracyjnych robotnic 1989–2010*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2015.
- Vellekoop Baldock C., *Migrants and Their Parents: Caregiving from a Distance*, „Journal of Family Issues” 2000, nr 21.
- Winiecka K., *Podmioty wsparcia starych rodziców w warunkach migracji ich dorosłych dzieci*, w: *Opieka nad dziećmi i starszymi rodzicami w rodzinach migrujących kobiet*, red. Z. Kawczyńska-Butrym, E. Czapka, POLIHYMIA, Łódź 2016.
- Woźniak Z., *Solidarność międzypokoleniowa w starzejącym się świecie – perspektywy i zagrożenia*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2012, nr 3.
- Zrałek M., *Zadania samorządu terytorialnego wobec wyzwań starzejącego się społeczeństwa*, „Studia Ekonomiczne” 2016, nr 290.

DETERMINANTY WSPARCIA FINANSOWEGO STARYCH RODZICÓW POZOSTAŁYCH W KRAJU NA PRZYKŁADZIE IMIGRANTÓW W RFN

Streszczenie

Celem badania było określenie czynników, które wpływają na decyzję o udzielaniu pomocy finansowej przez imigrantów swoim starym rodzicom pozostałym w kraju pochodzenia. Na podstawie danych ankietowych z Niemiec (baza German Socio-Economic Panel), emigracji zarobkowej najważniejszych krajów docelowych, autorzy porównują skłonność do pomagania rodzicom okazywaną przez różne grupy imigrantów. Najwyższą skłonność do wspierania starych rodziców występuje u pierworodnych córek, niezależnie od narodowości. Imigranci z Rumunii oraz z Kazachstanu i Rosji wykazują najwyższą skłonność do wspierania finansowego swoich rodziców, natomiast w przypadku imigrantów z innych krajów UE-15 widać istotną statystycznie niechęć do takiego wsparcia; w przypadku Polaków efekt ten nie jest statystycznie istotny. Pośród grup religijnych najwyższą skłonność do wspierania rodziców wykazują prawosławni imigranci, natomiast negatywny i statystycznie istotny efekt występuje w przypadku protestantów.

Słowa kluczowe: imigranci, opieka nad rodzicami, transfery finansowe, Niemcy

JEL: F22, D14, D64

DETERMINANTS OF THE FINANCIAL SUPPORT PROVIDED BY IMMIGRANTS FOR PARENTS LEFT IN THE HOME COUNTRY – CASE STUDY OF GERMANY

Summary

The authors try to determine the factors affecting the decisions taken by immigrants about the financial support provided for elder parents left in the home country. Using survey data for Germany, one of the major destination countries of labour emigration, the authors compare the willingness showed by various groups of immigrants to help their parents. The highest willingness to do so is observed among the first-born daughters, independent on their nationality. Immigrants from Romania, Kazakhstan and Russia tend to be most inclined to support financially their parents while immigrants from other EU-15 countries rather avoid to offer such support; in case of Polish immigrants, this effect is not significant statistically. Among religious groups, the most willing to assist their parents are the Orthodox immigrants while for Protestants, this effect is negative and statistically significant.

Key words: immigrants, care for parents, remittances, Germany

JEL: F22, D14, D64

ДЕТЕРМИНАНТЫ ОКАЗАНИЯ ФИНАНСОВОЙ ПОМОЩИ РОДИТЕЛЯМ, ОСТАВШИМСЯ НА РОДИНЕ, ИММИГРАНТАМИ, ЖИВУЩИМИ В ФРГ

Резюме

Целью исследования было определение факторов, которые влияют на решение иммигрантов оказывать финансовую помощь своим пожилым родителям, которые остались в стране происхождения. На основе анкетных данных, полученных от иммигрантов из важнейших в этом отношении стран (немецкая база German Socio-Economic Panel), авторы сравнивают готовность поддерживать родителей разными группами иммигрантов.

Самая высокая готовность к оказанию помощи родителям характерна для старших дочерей, независимо от национальности. У иммигрантов из Румынии, Казахстана и России это желание наиболее велико, а в случае иммигрантов из стран ЕС-15 наблюдается статистически существенное нежелание оказывать помощь; в случае поляков этот эффект не является статистически существенным. Среди различных религиозных групп самую высокую готовность проявляют православные иммигранты, а отрицательный и статистически существенный эффект имеется в случае протестантов.

Ключевые слова: иммигранты, забота о родителях, финансовые трансферты, Германия

JEL: F22, D14, D64